

Civilizația lecturii

Traducere literară și polifonie critică

de Georgiana I. Badea

„Leagănul pisicii nu-i altceva decât niște fire încrucișate între degetele cuiva, iar copiii se uită, se tot uită la fire... -Și?- «Nici urmă de leagăn sau de pisică!»”

(Kurt Vonnegut, *Leagănul pisicii*, trad. de Raluca Popescu, 2004, p. 179)

Traducerea este asemănătoare unui canon simplu, compoziție muzicală polifonică în contrapunct. Două voci, cel puțin (cf. Hermans¹), a scriitorului și a traducătorului se manifestă succesiv, pentru a transmite intralingvistic un text și a-l transfera interlingvistic, la un interval de timp variabil, un decalaj temporal inerent și dependent de o serie de factori (Lungu-Badea²). Fără să fie o imitație continuă a vocii auctoriale, traducerea prelucrează interlingvistic „materialul” scriptic livrat de un autor. Neputându-se definitiva monofonic, ci doar polifonic, traducerea fie contopește voci într-un canon simplu, dublu, în inversare, fie le cadențează decalat într-un canon retrograd³, în recurență ori răsturnat. Latente permutări și combinații sunt nuanțabile prin canon în augmentare sau în diminuare, prin supratraducere sau subtraducere, explicitare sau implicare, alternare, compensare sau gomaj etc.

Dezirabil sau nu, canonul traductiv – simplu, dublu, inversat ori în recurență – rămâne modalitatea de înfăptuire interlingvistică. Unde traducerea nu e decât oglindire a originalului, nici fidelitate nu e, nici

transparență nu e. Nici canonul crabului nu e – ca să păstrăm analogia muzicală –, e doar o traducere canonică care dezorientează și contaminează receptarea traductivă. Într-un asemenea context, post-adevăr și orizontul îngust al hiper-specialistului, se împletesc și în critica de traducere, nu doar aiurea, și generează o cacofonie critică, chiar consternantă când e emisă de entități ce nu (pro)vin din cultura traducătoare. Expulzate ori autoexpulzate din cultura de origine, abia remarcate ori neremarcabile, instanțele critice din urmă își hrănesc ascendentă frustrare sfărâmând înfăptuiri din orizonturi culturale mai exotice, puțin cunoscute, cvasinecunoscute.

Nu despre o judecată critică e vorba, ci despre un blam, o strâmtă opinie negativă, care confirmă și traductiv paradoxul miopului ce depistează iute paiul din ochiul celui alt. De ce? Toți suntem critici. Zilnic. În legătură cu orice. Reținem două clișee-prejudecăți antagonice, invocate după necesitate, în toate domeniile: 1) în general, un critic este un ratat: un scriitor ratat, un bucatar-șef ratat, un actor, un muzician, un traducător ... toți ratați; 2) poate critica doar acela care a scris, tradus, dansat, gătit etc. Realitatea arată că, pe de-o parte, nu întotdeauna cei mai buni critici sunt cei care s-au făcut remarcați în domeniul devenit obiect de reflecție, și că, pe de altă parte, e mai ușor să critici decât să realizezi o capodoperă. E mai lesne să uimești cu paradare, inevitabil paradirea, unui *altundeva* care le scapă totuși criticiștilor diletanți, dar despre care, oricât de aporetic, în deplină cunoștință de cauză lansează nonșalante plăsmuiri, sperându-se feriți de orice sfadă, de orice confruntare de idei, căci rare sunt excepțiile providențiale pentru traducător – ca prezența vreunui rătăcit nativ al orizontului cultural-

¹ Theo Hermans, *The Translator's Voice in Translated Narrative*. In: „Target”, 8:1, 1996, p. 23-48.

² Georgiana Lungu-Badea, *Les voix fédérées ou confédérées de l'auteur et du traducteur*. In: RIELMA, 4/2011, p. 71-84.

³ Ficționalizare a actului creativ și a actului traductiv, *Cuvântul nisiparniță*, de Dumitru Țepeneag, (ed. A 2-a îngrijită de G. Lungu-Badea, EUV, Timișoara, 2006) este ilustrarea perfectă a canonului mixt: canonul în recurență, relativ la actul de creație, textul începe în limba română și surprinde instaurarea bilingvismului auctorial (cf. Michael Oustinoff, *Bilinguisme d'écriture et auto-traduction* (Julien Green, Samuel Beckett, Vladimir Nabokov), Paris, L'Harmattan, 2001), și canonul crabului, restituire traductivă răsturnată, de la sfârșit la început a actului creativ.

lingvistic în discuție. Morbid, acest soi de critică de traducere distruge aleatoriu, sapă temelia fără vreo aprehensiune de contradicție. Nicio propunere, soluționare nouă nu este propusă. Nu, totul e distructiv, Nimic epistemologic ori istoric. Opinii postmoderne despre o traductivă rescriere interlingvistică. Teamă de propriile opinii sau teamă de a le descoperi neființa? Frica de a greși sau autosuficiență?

Nici empatie, nici emoție contagioasă, cu certitudine traducerea nu este nici (doar) o afacere de prepoziții, nici de presupoziiții, chiar dacă la Proust, de pildă, este de înțeles analiza verbelor și adverbilor, instrumente lingvistice general folosite pentru a scrie o operă *de timp și despre timp*. Câte un critic Vitriol se agață cu discursioazie de, doar el vânat și numite, contrasensuri „grosiere”, recuză dictatorial chiar și-un taifas timid. A-i răspunde pe-un binemeritat ton biciuitor ar duce-n derizoriu orice dispută profesională. Curat *guignol!* Dacă traducătorii s-ar apleca asupra oricărei vocabule cu patima pe care o pune un astfel de lingvist în analiza contrastivă a afurisitului decasilab proustian „Longtemps, je me suis couché de bonne heure”, pentru care trei zile și mai mulți apostoli ai traducerii nu au ajuns a-i da de cap, ce să mai vorbim de unison!, a doua pagină din *Du côté de chez Swann* ar fi analizată peste-un an și tradusă în anul de peste an. Traducerilor românești li se reproșă când ritmul și pre-poeticitatea („Multă vreme m-am culcat devreme”), când prea-prozaicitatea. Drept consecință, sentința e fulgerătoare: M. Vitriol decretează instaurarea stării de intraductibilitate în română. Deși pare să știe că Irina Mavrodin a oferit versiunea integrală a operei *În căutarea timpului pierdut*, nimic nu-i clatină convingerea: continuă să blameze traductibilitatea lui Proust într-o limbă română neospitalieră⁴. Afacere de pre(su)poziții! Un orizont traductiv deschis, care ar lua în calcul și particularitățile limbilor aglutinante (turcă, mongolă, coreeană etc.), fuzionale, nu le-ar condamna la „reductibilitate” traductivă. Când se traduce într-o altă limbă, se spune aproape același lucru (cf. Jakobson, Eco), cu mai multe sau mai puține cuvinte (Jakobson⁵). Ca să fie traduse cele 3000 de pagini scrise de Proust, trebuie înțeleasă și acceptată manifestarea compensatorie a creativității

⁴ Despre conceptul de subiectivă ospitalitate a limbilor traducătoare, a se vedea Solomon Marcus, Marcus, Solomon, *Cum depinde un text de limba în care este scris?* (*Interpretându-l pe Marin Sorescu*). In: „Studii și Cercetări Lingvistice”, 4, 1984, p. 288-296, Domenico Jervolino, *Per una filosofia della traduzione*, Brescia, Editrice Morcelliana, 2008.

⁵ Roman Jakobson, *On Linguistic Aspects of Translation*. In: Reuben A. Brower (ed.), *On Translation*, 1959, p. 232-239.

traductive, prin crearea unor enunțuri echivalente, nu prin obtuze și abuzive restituiri literal-semantice, nici prin intolerabile devieri de la registru, fiindcă se știe că și el are un sens și, dacă se spune altfel, se spune altceva.

Așa cum critica literară a făcut să se încline balanța în favoarea unui biscuit, *madeleine*, și să se uite complet Sonata Vinteuil care îi stârnea mult mai multe amintiri lui Swann decât fursecul, tot așa înverșunatul critic nu vede compoziția integral tradusă, din cauza unui adverb. Dacă pornim de la premisa că, pentru a deveni universal, un text literar are nevoie de traducere și de confruntarea cu alte texte literare, intraductibilitatea în română, o limbă fie ea și marginală, devine excepție de la universalitatea amintită. Condiția auctorială și condiția traductibilității coincid: un text literar nu poate exista izolat, enclavizat, fără raporturi intertextuale, interlingvistice. Și orice scriitor are tot atâta nevoie de un cititor și de un critic, pe cât are de un traducător și de cititorul traducerii. Pașaport pentru universalitate, traducerea e mult dorită garanție a călătoriei prin lume a cărților unui scriitor.

Să fie asta o trecere de la „risipirea” renescentistă la hiperspecializarea postmodernă? Cum să crezi în specializarea îngustă, un vârf de piramidă fără temelia de noțiuni fundamentale? O adevărată provocare să explici altora ceea ce nu (poți să) îți explici. Palida regurgitare de date, neasimilate, nedigerate, neapropiate, produce neputincioși discipoli-ecou. Probabil. Sau, caz fericit, rămâne fără epigoni, căci nu toți vor fi fiind surprinși în delict de somnolență (= rațiune).

Diletantismul criticului de traducere poate fi egalat doar de dictatura criticului improvizat scriitor. Dacă nu e în căutarea unui public împăiat, vrea sigur unul care să empatizeze circumstanțial cu el. Orice altă opinie îl „inflamează”. O tendință generațională, s-ar zice. Amintește de-un regizor ce afișa aceeași mentalitate, la lansarea unuia dintre filmele sale: „un public cu creierul pasteurizat nu-mi poate iubi filmele”. Asta da provocare! Să pierzi timpul – pentru a avea ce căuta mai târziu! – ca să îi arăți, nu să îi dovedești criticului că, în marea sau mica masă de *rămași*, ești un creier cum îi place. Sau să ai curajul să părăsești grădina de vară, obosit de cadrele stângace și clișee, acceptând diagnosticul hazardat avansat de regizor? Ce mirare, pentru el, că sunt(em) mulți încă nelobotomițați!

Să revenim la scriitorul care și-a părăsit vremelnice postura de critic pentru a le da o lecție „doar scriitorilor”. Autorul dictator

tolerează opinia altuia doar dacă e ecoul gândurilor lui, reflecția imaginii pe care el o are despre sine. Altfel de public este nedemn de „elitismul” scrierii lui. Scriitorul, aidoma unuia dintre personaje reușit, cu caracter îndoielnic: DALA. Brusc, cu *neinspirație*, oarecine alungă lânzezeala, înspăimântat că auditoriul începe să semene tot mai mult cu imaginea de pe coperta întâi: o fotografie canon, cu animale încremenite într-o reacție-ipostază, nici măcar cu creier îmbălsămat, într-un revolut decor șablonard. Nu departe, un cititor murmură a spovedanie: „Sunt mai aproape de scriitorul-companion al lui DALA sau, mai mult, de taximetristul din povestirea X...” Criticul-scriitor e *creator* și vrea un cititor care să îi semene, o clonă, nu un alter ego. Mai multe euri s-ar lua la hartă și ar face din lansarea-falanster provincial un schimb de amabilități, cu năzuințe de amicală exegeză. Laudă prieteniei de circumstanță. Sindromul dumnezeirii criticului care devenit scriitor vrea să-și controleze cititorii așa cum își controlează personajele. Pretinde că le-ar (putea?) citi gândurile, le atribuie judecăți de valoare, propriile prejudecăți sau considerații ale celor cu care nu îndrăznește să se ia fațăș la trântă, ci doar *in absentia*. Practică fără fasoane scriitura palimpsestică: parodie, pastişă, rescriere, pseudo-traducere, toate născute poli-sistemic și lapidar din modele occidentale. Autoficțiune ambițioasă, avidă de autenticitate titrologică și structurală! Și nu doar de la *Legământul pisicii* încoace! Ce traducător pentru un astfel de autor? Ce ne facem cu traducătorul dacă suferă și el de sindromul dumnezeirii?! Odată ajuns pe culme, nu mai poate decât să coboare și, dacă traducerea-proces scuză mijloacele, ce și cine scuză traducerea-rezultat? Brusc, oarecine alungă lânzezeala, înspăimântat că auditoriul începe să semene tot mai mult cu imaginea de pe coperta întâi: o fotografie canon, cu animale încremenite într-o reacție-ipostaza, nici măcar cu creier îmbălsămat, într-un revolut decor șablonard.

Să revenim la Proust, mai precis la prelunga-i frază care ar face lectura indigestă. Unde lectură nu e, nici traducere nu e; și nici trădare nu e! Dar, dacă ne distanțăm puțin, atât cât să avem o clară perspectivă, aflăm că există fraze mongole, germane etc. mult mai lungi decât cele proustiene, cu altă sintaxă, cu alte timpuri, cu alte reguli. Aceste aspecte nu diminuează deloc calitatea scrierii textului proustian, nu îl influențează, nu îl modifică; traducerea se adresează pur și simplu altui public. Scriiturile și limbile nu sunt de confundat doar pentru că teoriile extralingvistice privează textul de autonomie, și nici inconfundabile pentru că factorii intra-

lingvistici ar fi singuri responsabili de semnificație. Traducerea literară e palimpsestică, la fel ca scrierea literară. Traducătorul citește, scrie, șterge, rescrie, recitește. Apoi, altcineva citește. Teama că traducerea nu ar fi tocmai bune apare, mai ales și inexplicabil, la cititorii care cunosc doar limba traducătoare. Convingerea că traducerea-proces e imposibilă și, prin urmare, traducerea nu sunt bune e a criticilor traducerii, comparațiști de profesie sau de ocazie, care se opresc asupra unor aspecte punctuale, fără să observe că textul tradus este un tot, un întreg care „curge” în altă limbă la fel ca textul original în limba lui. A citi înseamnă a trăi, a traduce ceea ce ai citit și, în consecință, a trăi înseamnă a face să dăinuie, să supraviețuiască un text și un autor care transgresează, în acest fel, frontiere lingvistice, spațiale și temporale. Cine a făcut asta? Cine a tradus asta? Cine a criticat asta?

Scriitorul nu scrie pentru sine, scrie pentru cititor, nu pentru a-i oferi ceea ce așteaptă, ci ceva la care nu se așteaptă, atât de surprinzător că cititorul-acrobat cade în plasa (de siguranță?) întinsă de scriitor. Stă să cadă și cel mai atent cititor al unui scriitor: traducătorul. Își menține, totuși, echilibrul, se îndreaptă pe sârmă și începe să joace rolul de scriitor pentru un alt cititor.

A traduce înseamnă a trăda? Să traduci presupune să citești; să citești înseamnă (a face efortul) să înțelegi și, apoi, să interpretezi, adică să traduci mental verbalizarea altuia. Traducerea mentală, intralinguală, olografă înseamnă trădare? Dacă da, atunci, și a traduce interlingvistic înseamnă a trăda.

Critica de traducere, ca alte tipuri de critică, cunoaște o nouă viață cu apariția Internetului și facilitarea accesului la critica – de film, muzică. Literatură aplicațiilor – încărcată pe platforme dinamice și participative video sau electronice, youtube, booktube ș.a., de youtuberi, bloggeri, vloggeri. O poate face oricine (crede că) are ceva de împărtășit cu ceilalți sau o părere critică demnă de a fi consemnată în realitatea virtuală augmentată. Mulți nechemați profită de democratizarea dictatorială și, adesea, anonimă; puțini sunt, cu adevărat, aleși. Atât criticul traducerii cât și criticul-scriitor, generic schițați mai sus, se complac în rolul slugii care păstrează talantul și, din perspectiva lor, orice multiplicare de sensuri, de cuvinte devine o impietate, căci textul de tradus sau de citit este, pentru ei cel puțin, un *dat*. Iar orice traducere, interpretare care diferă de a lor este „desfigurare”. Discuțiile și orizont îngust în receptarea traducerii literare și în critica ei.